

Елена НАЛБАНТОВА

КРАТКА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЕСАРАБИЯ И ТАВРИЯ

A Short History of Bulgarian Literature in Bessarabia and Tavria

The aim of the article is an attempt to outline the path of the literary activities among the Bulgarians from Bessarabia and Tavria since the establishment of the diaspora until nowadays.

За разлика от българската литература, създавана на юг от Дунава, при която – независимо от периодите на застои или на трудни преходи – в науката достатъчно аргументирано е показано нейното единство през вековете, при литературата, създавана от бесарабските българи, не може да се говори нито за единен исторически път, нито за вътрешна приемственост. Тук става въпрос за няколко епизода, отдалечени във времето, без вътрешна връзка помежду си, често без възможности за осъществяване както на пълноценни контакти с литературата на прародината, така и на открита проява на българско национално чувство. Особено драматични и често трагични са съдбите на творците с български етнически произход след Първата световна война, когато Южна Бесарабия отново попада в кралство Румъния, а българите от Таврия, Крим и селата край Одеса стават граждани на СССР.

Книжнина на български език в Бесарабия до възстановяването на българската държава. Най-ранните сведения за книжовни интереси на българите, намерили временно или постоянно убежище в Бесарабия, са свързани с няколко ръкописа от 30-те години на XIX в., сред които два преписа на „История славянобългарска“¹.

В началото на следващото десетилетие – през 1843 г. – в Кишинев е публикувано първото драматургично произведение на български език – едноактната комедия „Дворянски выборы“, преведена от руски вероятно от братята Димитър и Стефан Панайотови. Като съдим по сюжета, този превод е провокиран от живота на българите в новата им родина. Показателен за литературните интереси на преводачите – представители на зараждащия се бесарабски български елит – е фактът, че пиесата е преведена само година след появата ѝ на руски².

След като през 1856 г. Южен Буджак попада в Молдовското княжество, а от 1861 г. в Румъния, сред бесарабските български колонисти и особено в Болград намират убежище и условия за творчество много от представителите на българската възрожденска литература. Тези книжовници обаче най-често възприемат себе си като политически емигранти, временно пребиваващи в Русия или Румъния, а произведенията, които създават тук, са разглеждани като естествена част от историята на българската литература от XIX в.

Книжовни прояви на бесарабските българи във времето от 1878 до Първата световна война. След 1878 г. не само намерилите временно убежище в Русия, но и почти цялата интелигенция, излъчена от бесарабските българи, се завръща в историческата родина. Както обобщава Николай Тодоров, масовото емигриране на българска интелигенция, включително и от местен произход, в България има за резултат „първото интелектуално обезглавяване на бесарабското българско население“³. Това е една от причините българите в Бесарабия твърде дълго да не успеят да акумулират достатъчен творчески потенциал за създаване на оригинална художествена продукция.

Друга причина за продължителния период, нужен за натрупване на креативна енергия от бесарабци, е забраната да се изучава родният език в училищата на българските селища, след като Южен Буджак отново е включен в състава на Руската империя⁴. Самата Болградска гимназия през 1886 г. е превърната в руска класическа гимназия. Както пише местният краевед Игор Пушков, имайки предвид т. нар. руски период от историята на училището, продължил до

края на Първата световна война, „към 1886 г. гимназията напълно изгубва своя национален характер. Унификацията унищожава самобитността на учебното заведение, количеството на учениците-българи намалява и през целия период те са не повече от 45% от общия брой учащи се.”⁵

Общото заключение за времето, през което бесарабските българи живеят в Русия, е, че тук те не успяват да разгърнат своите творчески възможности. Политиката на русификация, която бива прилагана неизменно в Северен Буджак, а на юг се възобновява след 1878 г., свежда културата на бесарабските българи до съхраняване на пренесените от прародината навици. Както пише един от тях, „те са живели според обичаите и традициите на своите отци, като вероятно инстинктивно са чувствали, че това е от жизненоважно значение както за тях, така и за потомството им”⁶. Ето защо за период на духовен възход, и то на Болград и района около него, можем да говорим само за времето от 1856 г. до Освобождението на прародината България.

За времето, през което Южна Бесарабия е в пределите на Русия, книжовните прояви на бесарабските българите са повече от скромни. Те се свеждат до издаването през 1910 г. в Измаил от един местен просветител и стихоплетец – Симеон Тодоров Червенков - на сборка с популярни песни и стихотворения. Книгата е озаглавена „Смесна китка или песнопойка със 175 избрани български песни” и дори само със своя характер и съдържание е доказателство за крайно ограничените литературни интереси на бесарабските българи през тези десетилетия.

Песнопойката съдържа 16-ина народни песни, 4 стихотворения от съставителя, по една-две творби от Хр. Ботев, Л. Каравелов, П. Р. Славейков и Ив. Вазов, като не при всички е посочен авторът, т.е. и те са мислени като анонимни произведения, попълващи фонда на шлагера, изместващ в новото време традиционния фолклор. Половината от песните без автор всъщност са създадени от П. Р. Славейков още преди Освобождението, но явно както в България, така и в Бесарабия се разпространяват като „градски” фолклор.

Сборката, която С. Червенков издава, е типична проява на масовата книжнина, разпространявана сред полуграмотната маса и

удовлетворяваща едни крайно ограничени естетически потребности. Онова, което я откроява от корпуса на десетките песнопойки, издавани в България по това време, е нейният адресат – бесарабските българи. Именно от тук произтичат и важните ѝ етносъхраняващи функции.

През същата 1910 г. за пръв път в историята на словесността своя книжовна проява, при това на български език фиксират и таврийските българи. Става въпрос за фолклорния сборник „Песните на бердянските българи”, събран от учителя Ат. Върбански и публикуван в гр. Ногайск. „Тя имаше малък формат, ала бе дебеличка⁷ – свидетелства след 30 години друг таврийски българин. – Разпространяваше я сам авторът, който по жътва сам тръгна из тамошните села да я предлага срещу брашно, пари, сирене, сланина и дори вино. ... малкото томче на учителя имаше двойко значение. То събуди обичта у тамошните българи към българската книга, към българското слово и същевременно наложи идеята, че докато нямаме връзка с България, можем тук в Таврия, да издаваме книги на роден език.”⁸

Фактически обаче създаването и публикуването на пълноценни художествени творби на български език от българите, станали не по свой избор граждани на СССР, се отлага за 30-те години на XX в. Тогава за един кратък миг от няколко години съветската власт позволява легитимиране на българското малцинство, но не и на българско национално съзнание.

Що се отнася до другия проблем, засегнат в цитираното изказване – възможността за контакти с културата на България – започналата Първа световна война и включването на България и Русия в двете воюващи помежду си коалиции има за резултат пълното прекъсване на всякакви възможности за връзки на българите от Руската империя с тяхната прародина.

Бесарабски български автори през 30-те години на XX в. в румънската литература. След края на Първата световна война Болградската гимназия е преобразена в лицей „Карол I”, в който за кратко е възстановено изучаването на български език, българска история и география. От 1922 г. обаче във всички училища в Бесарабия езикът на обучение става само румънски⁹. Това е част от целена-

сочената пропаганда на румънизма и през следващото 10-летие тя довежда до реализацията на неколцината млади бесарабски поети, прозаисти и литературни критици – етнически българи – на румънски език.

Те завършват Болградската гимназия и публикуват както в болградски, така и в кишиневски периодични издания. Това са Иван (Йоан) Сулаков, Владимир Каварнали, Тодор (Теодор) Ненчев, Якоб (Яков) Славов, Николай Греков, Елена Дичева, Мария Радионова, Любомир Узунов, Кирил Куцаров-Алдея, Тодор Домусчиев (псевдоним Алфред Тибереану) и др.¹⁰ Някои от тях като Т. Ненчев, Я. Славов и Вл. Каварнали са и редактори на част от болградските списания и вестници.

Общ в тяхната реализация е стремежът към „творческо интегриране ... в румънската литература”, както пише един от малцината, които днес се опитват да поддържат спомена за тези писатели¹¹. Причините за този стремеж учените търсят в „традиционната за българите отвореност към културата на други народи”, но и в историческата съдба на българите в Бесарабия, която води до „незавършено развитие на националното съзнание”¹². Мисля, че ще бъдем по-близо до истината, ако кажем, че желанието да впише своето дарование в литературата на държавата, в която живее, е естественият порив на всеки творец, търсещ признанието и интереса на публиката. Условията на националистически натиск, при които са поставени, лишава творбите на тези бесарабски български автори от всякакви етнически знаци и засилва елементите на социалното и психологическото в съдбата и характерите на героите. Както пише през 1937 г. за едно от техните произведения българският критик П. Атанасов, „никъде авторът не загатва за народността на своя герой и за хората, с които е в допир, но несъмнено е, че те са българи. Те живеят като някоя отречена от бога и от света тълпа, която всекидневно се подлага на инквизицията на живота. И никой не я подкрепя. Никой не се стъписва от нейната непоносима зла съдба.”¹³

В написаното от бесарабските български писатели обаче можем да открием и съществени отлики от общия поток на литературата, създавана в Румъния през 30-те години на ХХ в. На първо място това е мотивът за тяхната славянска душа. Той дава физио-

номия и на творчеството, и на социалното им битие. „Аз изливам в песен славянската си душа” (Т. Ненчев), „Върху моята славянска душа стоманата е закалена” (Вл. Каварнали), „Славянското име, що го нося, е тежък кръст” (Ив. Сулаков)¹⁴. Този мотив не само постига оразличаването им поради етнически произход. Той ги разграничава видимо от останалата румънска литература, която открива своята най-ярка и болезнена специфика в балканската тема¹⁵, непродуктивна за бесарабските български автори.

Появата на този мотив можем да разчетем като единствената достъпна съпротива срещу агресивната културна пропаганда, характерна за политиката на кралска Румъния. Както обобщава на 21 юли 1941 г. д-р Ив. Пенаков, „миналият румънски режим в Бесарабия – 1917–1940 год. – не бе никак благосклонен спрямо българите от Южна Бесарабия. ... /и/ допринасяше за нейното „русифициране” ...”¹⁶.

Това обстоятелство, както и липсата на възможност за активни контакти с българския културен контекст, насочва българските поети и прозаисти от Бесарабия към образците на руската литература. И за техните български съвременници, и за бъдещите историци на румънската литература това се оказва един от отличителните белези на бесарабските автори. При опита да характеризира поезията на един от тях, авторитетният литературен историк и техен съвременник Джордже Калинеску открива сходства с лиризма на Сергей Есенин¹⁷. Същото твърди и Д. Минчев, който не се ограничава само до наблюдението, че именно българинът „вмъква в румънската литература духа на Есенина”. Във финала на своята обзорна статия Д. Минчев, който свидетелства, че „от три години следя с най-голямо внимание ... литературните прояви на бесарабските българи”, стига до обобщението, че „влиянието на руските писатели-великани проличава в техните творения често пъти”¹⁸. Още по-категоричен е д-р Ив. Пенаков, който обръща внимание на това през 1937 г.: „... Поради съприкосновението си с великата руска книжнина – и с руската култура въобще, те изглеждат проникнати от някаква общност между българското и руското, което съставлява нещо в значителна степен ново в румънската литература.”¹⁹

Друг образ, който би могъл да им бъде визитна картичка и пред румънските, и пред българските им съвременници, е контурът

на Буджак, присъстващ неизменно в творбите им. Всеки един от тях би могъл да бъде автор на откровението „Аз съм от Долна Бесарабия, откъдето започва Изтокът”²⁰. Защото малката родина, в която постоянни са само очертанията на хълмовете, е единственият сигурен белег на тяхната идентичност. Защото драматизмът е неизменната черта в съдбата на бесарабските българи, обречени вечно да са остров сред чуждо море, а земите им – разменна монета в битките между държави.

Преди да пристъпя към представяне на най-ярките сред тези автори, ще обобщя, че две са нещата, които изграждат физиономията им на писатели. От една страна, това е естетическият образец на руската литература и на „модерния пролетарски лиризм” (Дж. Калинеску), и от друга – специфичната проблематика, обусловена от съдбата на малцинството, към което принадлежат.

Правейки от земите край Прут и Ялпух художествен топос, те разширяват пространствата и на българското слово. Бесарабските български писатели, публикували през 30-те години на ХХ в. на румънски, както и творещите по същото време на няколкостотин километра на изток таврийски български писатели, обогатяват българската литература, като въвеждат в нейната орбита съдбата на българите от Буджака и от степите край Азовско море. Редом до шопите, балканджиите и добруджанците в словото, създадено от български автори, се нареждат бесарабци и таврийци. Докато таврийските писатели разказват за селския живот, бесарабските, бидейки деца на (Бол)град, споделят опита как се живее в отчуждения градски свят, „остров на страдания сурови”²¹.

Най-забележителен прозаик сред разглежданите писатели, заел място и в съвременната си румънска литература, е роденият през 1908 г. в Болград **Иван Сулаков**. „Той – четем за него в българската периодика през 1937 г. – според признанието на румънските критици носи не само истинските заложи на един добре подготвен художествен творец, но и силата на едно дарование, способно да се наложи и на международната литературна арена.”²²

Ив. Сулаков учи до 1924 г. в Болградската гимназия, а след това – във Висшето училище за изкуства и занаяти в Букурещ. Първата му художествена книга е новелата „Възраждане”, публи-

кувана през 1931 г. в Букурещ на румънски език. През 1937 г. споделя, че познава творчеството на румънските писатели, а сред близките му приятели е добилият европейска слава Панаит Истрати (1884-1935). Самият Ив. Сулаков също мечтае да стане „голям писател” „Затова – пише той – работя през всичкото време”²³. През следващите години отпечатва отново на румънски език романите „Бележките на един гладен човек” (1936 г.), „Студентът от Буджак” (1937 г.) и „Синът на народа” (1938 г.), които намират отзвук сред румънските творци и един от тях пише: „Младият бесарабски писател ни дава голяма надежда.”²⁴ Това подхранва самочувствието му на „първи писател сред бесарабските българи”, както сам се нарича в писмо от 1937 г. до пълномощния министър на България в Букурещ²⁵.

Битието на Ив. Сулаков е изключително трудно, той живее в заплашваща физическото му оцеляване мизерия, въпреки че неговите творби са забелязани от румънската критика, а романът му „Бележките на един гладен човек” е преведен на френски и на български, но вероятно преводите остават в ръкопис²⁶. „Чужд съм в тези места, безкрайно чужд на всички” – споделя отново в писмо от 1938 г., писано в Букурещ²⁷.

Според историка Бл. Нягулов, „романите на Иван Сулаков разкриват индиректно проблемното социално, стопанско и народностно-културно положение на българското население в Бесарабия по време на румънското управление”²⁸. Сюжетите си писателят открива в съдбата на младата бесарабска българска интелигенция, търсеща своя духовен път в завръщането към родовите корени. Независимо от разликите в преめждията на героите, Сулаков се е опитал да нарисова чрез тях душата на младия български интелигент от Бесарабия. При характеристиката на Владимир Агура от „Синът на народа” е казано: „Обичаше целия свят, цялото човечество, но в сърцето му по-силна от всичко се налагаше обичта към неговото село.” В описанието на „студента от Буджак” Григор Каназирски писателят още в заглавието е потърсил връзка между човека и родното му място. В самата творба тази връзка е изведена до предопределен белег: „Роден в равнината, Каназирски наследи една широка душа, широка като степта от Прут до Днестър ... Беше

нежен като цветята, които украсяват равнината на Буджак, беше мълчалив и тих, замислен като Ялпух...”²⁹

Ще видим, че любовта към родните места, широката степ, мълчаливият Ялпух са основни тематични опори и в бесарабската българска поезия, създавана след 1967 г. Говоренето за родния край, превръщането му във всеобемаш фон на всички трепети и преживявания са най-характерният белег на създаденото от бесарабци, независимо на какъв език публикуват своите книги.

Друг бесарабски български автор, който през 30-те години привлича вниманието на критиката и ценителите и в Румъния, и в България, е поетът **Владимир Каварнали**. Той е роден в Болград през 1910 г. Отначало учи в Болградската гимназия, а през 1931 г. завършва филология в Букурещ. Още като студент публикува поезия на румънски език в списания, издавани в Болград, Букурещ и Галац. През 1934 г. излиза единствената му книга, непретенциозно озаглавена „Стихотворения”. В нея са събрани 13 творби, които правят впечатление на литературната комисия, натоварена да оцени ръкописи на дебютиращи писатели. Сбирката на Вл. Каварнали получава първа награда и е издадена от Фондацията за литература и изкуство „Крал Карол II” – факти, които се съобщават на заглавната ѝ страница.

В тогавашната българска преса Владимир Каварнали е представен като създател на интимна лирика, изпълнена с тиха радост и спотаена скръб³⁰. Неговите творби са оценени и от историците на румънската литература, които пишат, че поезията му е „взривна, донякъде първична, но силна, наистина лирична и патетична” (Е. Ловинеску)³¹.

Единственият бесарабски автор, творил през 30-те години на ХХ в. на румънски, който е привличал вниманието на днешните поети от Бесарабия, е **Тодор Ненчев**. Той е роден през 1913 г. в с. **Валени, Кахулски уезд (днес район Вулканещи, Молдова)**. **Останал отрано без баща, от 1924 г. учи в Болградската гимназия. Започва да създава поезия като ученик и както твърди Д. Минчев, „още в гимназията съучениците му са го наричали „Еминеску”, защото мечтаел като големия румънски поет Михаил Еминеску и пишел подобни нему стихове”**³².

От септември 1935 г. за две години Т. Ненчев става редактор на новото болградско списание „Vugeacul”. Изданието е замислено като „списание за литературна и културна борба на младото поколение”. От третата година редактор става друг бесарабски българин – поетът и литературен критик Якоб Славов. „Vugeacul” е най-авторитетната трибуна на писателите от Бесарабия. В него освен българи, публикуват молдовани, украинци и руснаци.³³

През 1937 г. Т. Ненчев издава в Болград на румънски сборка „Стихотворения”, но книгата е конфискувана от румънската тайна полиция още в печатницата³⁴, а авторът ѝ е обявен за бунтовник, в чиито творби се прогласява идването на един нов свят.

Неслучайно молдавските литературни историци причисляват Т. Ненчев към тъй нареченото „поколение на кръстопът”. В неговата поезия, както и в тази на връстниците му от Болград, преобладаващото чувство е тъгата, а всеобемащото състояние – самотата. В стихотворенията на Ненчев ще срещнем образите на отцъфтелите сънища, на мечтите, оприличени на мъртви птици и на прекършени криле, на самотното сърце, тъгуващо без небе, на самотния и вечен скитник. Символ на състоянието на героя е тъжният ноември, а началото на житейския път е препъването още на бащиния праг („За първи път възвишен, неуверен”, „Окапа нашата градина”³⁵).

Светът на Ненчевата поезия е светът на копнежа – копнежа да тръгне наесен с щъркелите („Носталгия”), да го вземат в тъжния си полет отлитащите жерави („Пак се смее като ученичка”), да скочи в тръгващата каруца („В степта”)³⁶.

Със силен драматизъм е изпълнено стихотворението „Хей, Болград”³⁷ – една творба, рисуваща нравствената разруха, която е станала белег на родния град. Тук любовта се продава „за алтъни”. Светът е целият просмукан от „злоба, враждебност, ненавист”. Това е царството на „търговци, сержанти, полицаи, агенти, поповете-анархисти и простаци”. Родният град е затворил вратите си за героя, в града-пристанище за кораби не може да се намери пристанище за „едно сърце”. Градът като място на нещастieto, като индикатор на огнетото щастие, на разрушената цялост, на откраднатото детство се появява и в елегията „Тате” – творба, която би могла да заеме достойно място не само сред бесарабската, но и сред българската елегична лирика³⁸.

Като контрапункт на неуютния, нечувствителен и отчужден свят в няколко творби на Т. Ненчев се появява мотивът за новата мисия на поета – пророк на бъдни времена (Хей, Болград”, „Произход”).

Не само поетичната, но и житейската съдба на Т. Ненчев се оказва драматична. След навлизането на Червената армия в бесарабските земи той е мобилизиран и на 3 март 1944 г. безследно изчезва като младши сержант в Литва³⁹.

След Втората световна война, когато Бесарабия е присъединена към СССР, Т. Ненчев привлича интереса на младите български творци, а негови стихове са превеждани от румънски на български. Постепенно творчеството му заема мястото си в утвърждаващата се нова молдавска литература. През 1967 г. и през 1991 г. в Кишинев са издадени сборника му от 1934 г. „Стихотворения” и поетичната книга „Съдба” („Предопределение”), събрала и творби, публикувани в списанията „Familia noastra” и „Bugeacul”⁴⁰. През 1969 г. негови стихотворения в превод на руски език са включени в Антология на издателство „Советский писатель”, а той е удостоен с литературната награда „Николай Островски”. Името му е изписано на паметна плоча в Съюза на молдавските писатели⁴¹.

Литература на български език през 30-те години на XX в. в СССР. Специфична възможност за реализация получават българските поети, прозаисти и литературни критици, чиито родни места в Запорожието (Таврия) или край Одеса попадат след Октомврийската революция в СССР. Съдбата им е тясно свързана с промените в културната политика, провеждана от комунистическата партия. От тази силно идеологизирана културна политика зависят както възможностите им за изява през 30-те години, така и резкият, драматичен, а в някои случаи и фатален обрат в техните житейски и творчески биографии. Както пише по този повод един от тях, „що се отнася до българската художествена литература в Таврия, ... тя бе допусната от съветското правителство по чисто политически съображения. То се крепеше още върху доста слаба почва и не можеше по онова време да предприеме поход и срещу националните малцинства в Русия, особено срещу тяхната култура. И предпочете да даде „пълна”

свобода, разбира се, в условията на режима, един маньовър, който изпървом никой не разбра.”⁴²

Важна роля за консолидирането на младите български автори, родени в Приазовието, изиграва утвърденият вече като поет в България Кр. Кюлявков, който от 1928 до 1940 г. е политически емигрант в СССР. През 1931 г. той е редактор на излизащото в тогавашната столица на Украйна гр. Харков българско детско илюстрирано списание „Бъди готов”⁴³. По това време в Харков на български език се издава и в. „Колективист”⁴⁴, в чиято редакция от 1930 г. е привлечен Александър Кетков, родом от таврийското село Радоловка, а отговорен секретар на вестника е Никола Фуклев от най-голямото българско таврийско село Преслав. Сред младите българи, колеги на Кр. Кюлявков в редакциите на двете медии, е и Иван Мавроди, роден в с. Катаржино край Одеса. В тези медии публикуват и други местни български автори. Тук издават първите си стихотворни творби и съвсем младите тогава Виктор Чеботаев (р. 1918 г. в гр. Бердянск) и Никола Суфларски (р. 1919 г. в запорожкото българско с. Троян).

С особена топлина са изпълнени спомените на Мишо Хаджийски за ролята, която Крум Кюлявков изиграва в творческото съзряване на младите таврийски творци. „Съдбата го бе отнесла и него в чужбина – пише през 1944 г. Хаджийски – и тоя скромн, тих човек, там в далечната Таврия се показва като истински българин. ... той се зае с нас, литературната младеж, и нему ние дължим своя ръст и успехи. ... Ние бяхме доста млади и „Бай Крум”, както го наричаше цяла Таврия, ни упътваше леко, но строго. След година Никола Фуклев издаде първите си разкази в отделна книга. Така се положи основата на българската художествена литература в Таврия.”⁴⁵

Действително през 1932 г. Н. Фуклев издава в отделна книга разказа „Вредители”, но и документалния сборник „В огъня на революцията”, който съдържа мемоарни свидетелства за събитията от 1917–1920 г.

През същата 1932 г. в Харков е създадено Държавно издателство на националните малцинства, в което са публикувани книгите на повечето таврийци. Отделни техни книги излизат и във филиала

на издателството в Киев, където редактори на българския сектор са М. Хаджийски, Ал. Кетков и Дим. Паскалев⁴⁶.

Българските писатели в Таврия биват целенасочено включвани в новоналагащите се организационни структури. Още през септември 1930 г. към в. „Колективист“ е създадена група „Български пролетарски писатели“, в която членуват както политемигрантите от България, така и младите автори от Таврия. По свидетелството на Ал. Кетков „групата по-късно стана секция на Всеукраинския съюз на пролетарските писатели“⁴⁷. Освен това с подкрепата на Кр. Кюлявков и П. Аджаров в с. Катаржино е създадена българска литературна секция, начело на която застава Ив. Мавроди⁴⁸. През пролетта на 1937 г. в Одеса е организиран и конгрес „на българските писатели и читатели“, както го нарича М. Хаджийски, ръководен от Н. Фуклев – „болен (страдеше от костна туберкулоза), уморен, с угаснал поглед“. „Времената – продължава М. Хаджийски – бяха тревожни, почнаха се репресиите“⁴⁹.

Физическа жертва на репресиите стават Н. Фуклев, който – както свидетелства М. Хаджийски – през есента на 1937 г. изчезва в подземията на ГПУ⁵⁰, и Ив. Гедиков, който „пролетта на 1938 г. в студентската си стаичка ... се самоуби, като прерязва гърлото си с бръснач“⁵¹. Ив. Гедиков прави този фатален жест в Одеса, „вече обвинен в български национализъм“⁵².

Сталинските репресии през 30-те години на ХХ в. слагат трагичен финал както на възраждане на българската култура в Съветския съюз изобщо⁵³, така и на краткия разцвет на българската таврийска литература. Този разцвет продължава по-малко от 10 години, през които изгръват дарбите на десетина млади поети, прозаисти и литературни критици. Още в началото на 30-те години под редакцията на Кр. Кюлявков в Харков излизат две антологии „на българските пролетарски“ автори от Украйна, носещи – както и книгите на Н. Фуклев – характерните за епохата надсловни „Първа ударна“ и „Подем“⁵⁴. В сборника „Първа ударна“ са публикувани разкази на Дим. Марков, Г. Журжер, Ив. Мавроди, Н. Фуклев и Ал. Кетков, едно стихотворение на Дим. Марков и статията на Анна Преславска (Главчева) „Поезията на Крум Кюлявков“. В алманаха „Подем“ участват със свои работи политемигрантите А. Даскалов, Кр.

Кюлявков, М. Марчевски, П. Аджаров и местните българи Дим. Марков, Ив. Мавроди, Ив. Гедиков, Н. Фуклев и Ал. Власов.

Между 1932 г. и лятото на 1941 г., когато войната прекъсва неговото съществуване, Издателството на националните малцинства публикува книги на български език от Н. Фуклев (р. 1905 г.)⁵⁵, Ив. Мавроди (р. 1911 г.)⁵⁶, Дим. Марков (р. 1913 г.)⁵⁷, Ив. Гедиков (р. 1912 г.)⁵⁸, Г. Журжер (р. 1910 г.)⁵⁹, М. Хаджийски (р. 1916 г.)⁶⁰, Н. Шимов (р. 1909 г.)⁶¹ и Ал Власов⁶².

Малцината автори, отделили внимание на тези писатели, изтъкват като предимство на реализацията им жанровото разнообразие на създаваното творчество – разкази, романи, пътеписи, драми, стихове, поеми. С таланта си сред тях изпъкват белетристите Н. Фуклев и М. Хаджийски и поетът Ив. Гедиков.

Разказваческата дарба на **Никола Фуклев** проличава особено в романа „На позлатена земя”, чийто първи том е издаден през 1934 г., а вторият, по свидетелството на М. Хаджийски, е унищожен от съветските репресивни органи. Според сина на писателя, „На позлатена земя” е „големият роман за българските земеделци-преселници в Русия”⁶³. Действието се развива преди Първата световна война на село, като конфликтът е социален – романът рисува сблъсъка между местните чорбаджии, начело с х. Стефан, и бедните селяни, сред които са открити Васил Ризата, Димо Цървуланов, Дуня Полтавка, Гочо Сирачето. В контекста на времето, в което е създадена, творбата изтъква ролята на болшевишките идеи, донесени на село от бившия съселанин Ванко Говедаров и от бившия учител Тодоров. Така, от една страна, е разгърнат реалистичен разказ за живота на българите в Таврия, а, от друга, колизията е подчинена на актуалните за времето политически идеи. Както пише Г. Николов, „отърсен от тези привнесени моменти, „На позлатена земя” е безспорно талантливо произведение ... сполучлив битов роман ... сравним отчасти с оставеното ни по темата от Цани Гинчев, Вазов, Константин Петканов и т.н.”⁶⁴.

Другият голям белетрист сред таврийци, сравняван от литературната критика с Йовков, а самият той демонстриращ пиетет към Каралийчев, е **Мишо Хаджийски**. След завземането на Таврия от немските войски той се завръща в прародината България и се

нагърбва „с мисията да представлява таврическите българи и да търси правата им в тяхната историческа Родина”⁶⁵, включително и чрез ангажиране на българския монарх⁶⁶. В София М. Хаджийски пристига през май 1942 г. и за две години успява да създаде Институт за опознаване на Таврия, в който привлича такива учени като проф. Б. Йоцов, проф. Ст. Романски и младия П. Динеков. След установяването в България на комунистическа власт, при опит да бъде арестуван М. Хаджийски слага край на живота си на 7 декември 1944 г.⁶⁷.

В България М. Хаджийски идва като автор на два сборника с разкази, една пиеса и един пътепис. В София той издава още две книги и множество статии за съдбата на таврийските българи, печатани във вестниците „Днес”, „Зора”, „Вечер” и в списанията „Отец Паисий” и „Просвета”. През 1943 г. публикува сборника разкази „Пуста чужда чужбина”, посветен на големия български разказвач Ангел Каралийчев⁶⁸, а през 1944 г. – книгата „Българи в Таврия” – кратка история на таврици, на техните училища, книжнина, бит и фолклор⁶⁹.

Българският поет Ал. Миланов сравнява разказвача М. Хаджийски с Й. Йовков⁷⁰. Още по категоричен в оценките си е Стр. Цанов: „... „Пуста чужда чужбина” – пише той – е явление в историята на българската литература. Тя определя автора си като най-добрия белетрист на българите от Северното Приазовие. И нещо повече – вписва го във фалангата на видните майстори на българската проза изобщо.”⁷¹

И още една оценка, тя принадлежи на кишиневската българистка Ел. Рацеева: „Мишо Хаджийски е може би единственият автор от диаспората в междувоенното време, чието творчество е българско не само заради езика. Съдържателно, творчеството му гравитира повече към българската повествователна традиция, отколкото към рамките на съветските или руски литературни модели.”⁷²

Сред таврийските поети от 30-те години привлича дарбата на **Иван Гедиков**. За него М. Хаджийски пише: „Младият енергичен Иван Гедиков и в поезията върхлетя някак си шумно. Първата му книга ... изненада всички с новотата, оная специфична новота, тъй

характерна за цялото му творчество. Лириката му е страдна, необузdana.⁷³

Действително стихотворенията на Ив. Гедиков впечатляват със своя виртуозен език и ярка образност. Те искрят в цвят, песен и полет. Както казва в една от творбите си, „в мене родните картини/ в светли образи живеят“⁷⁴. В това безименно стихотворение селският живот е нарисуван като земен рай. Долините са влажни, градините са росни, нивите са вълнисти, цветята са пъстролики и те са пълни с игриви стада, звънко птиче чуруликане, „дружен пчелен рой“. Творбата плете възторжени дитирамби за „селяшкия“ бодър труд, за чистите полета, в които „тракторите сеят“, за „нови хора/ с нови мисли, интереси“ и пр., и пр. С подобен възторг е възпят и трудът в заводите, разкрепостяването на жената, с патетика са разобличени кулаците и вредителите.

Особено разточително на багри, звуци и устрем е стихотворението „Творете с жар!“. Цялата творба прелива в златно и в слънце (златокъдрава коса, простора пожълтял, слънчевата шир, златни къдрици, слънчеви усмивки). Словото създава усещането за вихрено радостно движение (нивите развяват коса, песните летят надалеко и безспир, вятър буен къдрици плете, шумят посеви, степта е разпенена, устремът е окрилен, висините трепват, песните вдигат творчески вълни). Стихотворението е изградено около призива „Ах, летете“, повторен трикратно и отправен към песните, които поетът нарича „рожби мои“ и оприличава на „славеи-певци“. Изобщо за поезията на Гедиков са характерни обръщенията, които още повече динамизират света на творбите, въвеждайки диалога на лирическият говорител с най-свидните му неща – в един случай това са песните-рожби, в друг – нивите „хубавици“. Стойността на тези „събеседници“ е подчертана чрез превръщането на обръщенията към тях в лайтмотиви на творбите.

Преливащите от патос стихотворения на Ив. Гедиков наистина са свидетелство за версификаторския талант, с който той е бил надарен. Прочетени през смразящото му решение да сложи сам край на живота си по един толкова зловещ начин, разкриващ крайно отчаяние и безизходица, тези бодри песни зазвучават като ужасяваща присъда над принуденото лицемерие. За душата клопка, в която

попадат чувствителните, мислещи, талантили хора във втората половина на 30-те години не само в Таврия, а и в целия Съветски съюз свидетелства запомнената реплика на един от приятелите на също станалия жертва на репресиите Н. Фуклев: „Всички ние сме подлещи, пишем съвсем не това, което виждаме наоколо и за което мислим”⁷⁵.

Кратка, но много силна характеристика на преживяното от българските творци в съветска Таврия прави В. Чеботаев – един от най-младите и неуспели да издадат свои книги поети: „След войната и след гибелта в сталинските гулаци – споделя през 1989 г. той – най-талантиливите български младежи вече не бяха сред нас. А нашата литературна българщина почти не дишаше. Всичко навсякъде бе тихо, по съветски спокойно и глухо. Творчеството на редица български бардове ... за дълго-дълго затихна ...”⁷⁶

Нова възможност за открита проява на българските писатели се появява след XXIII-я конгрес на КПСС, проведен през пролетта на 1966 г. На този конгрес за генерален секретар на ЦК на КПСС е избран Л. И. Брежнев, който в периода от август 1946 до март 1953 година е работил отначало като завеждащ областните комитети на комунистическата партия на Украйна в Запорожка и Днепропетровска области, а по-късно като първи секретар на ЦК на КП на Молдова⁷⁷. Според поета д-р Владимир Калоянов именно тези лични причини довеждат до фаворизиране не само на молдавската, но и на българската литература и култура в югозападната част на СССР⁷⁸. По стечение на житейските обстоятелства съдбата обвързва емоционално новия властелин в Кремъл с българите, живеещи в Приазовието и в Молдова.

Бесарабски български творци след 1967 г. През 1967 г. в Кишинев е публикувана на български език първата стихосбирка на Петър Бурлак-Вълканов „Моя южна равнина”. С това се поставя началото на нов епизод в книжовната реализация на творческия потенциална бесарабци.

Като резултат на сменилите се политически обстоятелства в същата година бива преиздаден и фактически достига за пръв път до читателите сборникът на Т. Ненчев „Стихотворения”, като и двете

книги излизат в авторитетното кишиневско издателство „Картя молдовеняскэ”. Така 1967 г. действително се превръща в знаменателна граница в историята на бесарабската българска поезия.

След този момент започва постепенното реабилитиране на творците, дебютирали през 30-те години, като напр. през 1972 г. в същото кишиневско издателство излиза стихосбирката на Ив. Мавроди „За тебе аз мисля” с показателното подзаглавие „Стихове, балади, поеми (1935–1960)”. За реален интерес към тяхното творчество можем да говорим едва след разпадането на СССР, когато езиковеди като Елза Стоянова и литературни историци като Елена Рацеева включват в своите работи наблюдения над книжовните им прояви⁷⁹. Първенството обаче за огласяване на забравеното минало принадлежи на двама историци – бесарабските българи Ив. Грек и Н. Червенков, които публикуват през 1993 г. в София изследването си „Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще”.

Важен шрих от историята на съвременната бесарабска поезия е фактът, че само двама от изявените ѝ творци са родени в Република Молдова, в Чадър-Лунгски район – Георги Барбаров (с. Кортен) и Татяна Танасова-Тодорова (с. Валя Пержей). Родните места на останалите са в Украйна, но поради конкретните обстоятелства, в които са поставени, всички, дебютирали до 1991 г., го правят в Кишинев. Причината това да стане именно в столицата на Молдавската съветска република произтича от регламентираните в рамките на СССР условия за творческа изява на българското малцинство. В продължение на 24 години (от 1967 г. до разпадането на СССР през 1991 г.) Кишинев е единственият град в огромната страна, където нейният гражданин, чийто роден език е българският, има възможност да публикува своите творби⁸⁰. Ето защо не само историята на издаването на повечето техни стихосбирки, но и житейските пътища на бесарабските творци от втората половина на ХХ в. се оказват свързани със столицата на Молдова. В този град повечето от тях получават висшето си образование и впоследствие търсят професионална реализация до политическата промяна в началото на 90-те години на ХХ в.

Пръв сред бесарабци успява да издаде книга най-възрастният от тях – тогава 28 годишният П. Бурлак-Вълканов. Това става през

1967 г., макар че на български той е започнал да твори още през 1960 г.⁸¹ През 1976 г. към него присъединява поетичния си глас Нико Стоянов. След още десет години – през 1986 г. – дебютира Михаил Бъчваров-Бондар. Ако се позовем обаче на датите, които по-късно поставя под стихотворенията си, той – подобно на П. Бурлак-Вълканов, започва да създава поезия на български език още в началото на 60-те години на XX в.

В първата си стихосбирка „На белия свят” М. Бъчваров-Бондар не посочва под стихотворенията годината на тяхното създаване. След 1994 г. той публикува втората си книга „Камък на синора” без посочена година на издаване. Можем да допуснем, че това е съзнателен пропуск. В „Камък на синора” са препечатани част от стихотворенията от дебютната стихосбирка с една съществена и последователно осъществена промяна – този път са записани годината и мястото на раждане на творбите. Благодарение на това вече знаем, че най-ранните стихотворения са създадени през 1963 г. в родното му село Чийший. Тогава поетът е на 17 години.

Една година след М. Бъчваров-Бондар през 1987 г. първата си стихосбирка публикува Г. Барбаров, след три години – през 1990 г. – Т. Танасова-Тодорова, а през 1991 – последната съветска година – дебютират с книги Вл. Калоянов и Тодор Стоянов.

След разпадането на СССР условията за творчество на роден език придобиват други измерения. Една част от поетите – М. Бъчваров-Бондар, Н. Стоянов, Т. Танасова-Тодорова и Вл. Калоянов – избират да се завърнат в историческата прародина. Другите продължават житейските и творчески битки в Молдова. През 2007 г. в бесарабската българска поезия вписва своя глас и Анна Кострова, която по възраст принадлежи на ново поколение, получило шанса да се образова в България и да се завърне в Украйна, за да подкрепи започналото културно възраждане на българщината. Тематично обаче нейните стихове не се отклоняват от руслото, начертано вече в бесарабската българска поезия.

И неочаквано през 2004 г. на 61 години издава първа стихосбирка художникът от Молдова Димитър Пейчев. Това се случва в най-голяма степен благодарение на подтика на двама университетски преподаватели от Великотърновския университет – Димитър

Михайлов и Кирил Цанков, изпратени като лектори по български език и култура в Тараклия и Комрат. Всъщност от 1982 г. Дим. Пейчев е публикувал няколко отделни стихотворения, но именно тласъкът, който получава от К. Цанков, и продължилото и през следващите години общуване с Дим. Михайлов, довежда до появата за осем години – от 2004 до 2011 – на три негови стихосбирки.

Наред с тези най-изявени бесарабски български поети през последните десетилетия са печатали отделни стихотворения или цели стихосбирки още неколцина, чиито прояви свидетелстват за неизтляващия повик на кръвта да се съхрани чувствителността на българина, незабравил своя корен далеч от прародината. Появяват се на български и няколко прозаични творби от автори, живеещи както в Молдова, така и в Украйна. Засега обаче по-голямо признание е получило поетическото творчество на бесарабци. Освен в самостоятелни книги, техните творби са издавани и в няколко сборника.

През 1996 г. в Сливен е отпечатана антологията “Цялата болка на Бесарабия”, в която – както се изразява съставителят ѝ П. Лозанов, са намерили място “седем поета и една поетеса”.

Неоценима заслуга за издирването на бесарабски български гласове има поетът и редактор на първия български кишиневски вестник „Родно слово” Нико Стоянов, който извършва огромна работа по събиране и съхраняване на паметта за тези творци. Част от тях именно чрез вестника получават шанс да дадат знак за своето съществуване. Н. Стоянов провокира много от оцелелите след репресиите и войната български бесарабски поети да се завърнат отново към словото. Някой от тях му пращат освен свои творби, и стихотворения на свои другари, които вече не са между живите. Благодарение на тези усилия става възможно съхраняването макар и на крайно фрагментарни сведения за бесарабските и таврийски български поети.

Н. Стоянов издава отначало в Кишинев през 2001 г., а на следващата година и в Одеса два варианта на антология на бесарабската българска поезия. В двете подборки са представени с по една творба и няколко автори, непринадлежащи на бесарабската българска поезия, а в тази от 2001 г., озаглавена „Учебник по родолюбие”, са включени народни песни и портретни скици на авторите. Бесарабските

поети, които Н. Стоянов издирва и чиито кратки биографии успява да стъкми, стигат цифрата 32. В тези антологии съставителят си поставя задачата да покаже бесарабското поетично слово в неговия максимален обем и хронология.

През 2004 г. отново в Одеса излиза нова антология, озаглавена “Бесарабски изгрев”. За разлика от изчерпателността на Нико-Стояновите сборници, „Бесарабски изгрев”, подобно на „Цялата болка на Бесарабия” представя единствено следвоенната бесарабска българска поезия. Тук са включени 12 автори, като трима от тях са тепърва начеващи лирици.

През 2005 г. се появява в електронен вариант, а през 2006 г. и като част от книжно тяло антология от нова подборка на деветимата поети, които П. Лозанов е открил⁸². Книгата от 2006 г. е и пръв опит да се събере на едно място по-голямата част от немногбройните все още критически текстове за бесарабските творци. Това начало е важно, защото едно творчество се превръща в литература едва след като е започнал да се изработва метатекстът, който го остойносттава и подрежда в йерархичния ред на литературния канон.

Сред бесарабските българи се реализират не само творците на словото – един инструмент, поставящ много условия за пълноценната си реализация. Сред българите от Украйна и Молдова има и десетки художници, улеснени от визуалния език на картината⁸³. Дим. Пейчев е един от тях. Преди да се заяви като продуктивен поет той се е наложил като художник в Молдова, организирай своя самостоятелна изложба и в България⁸⁴. При него визуалното, улавяно с окоето на художника, рисува в словото чрез цвят, форма и линия.

За разлика от повечето представители на огромната българска диаспора, разпиляна по света, българските творци от Украйна и Молдова черпят вдъхновение най-вече от връзката с българските си корени, пренесени, присадени и дали богати плодове в Бесарабия. Те не само са опознали света в една органична българска среда, но са в непосредствена връзка със своите богати и красиви родни селища – и това се разчита на техните платна и в техните стихове и проза. Основните теми при творците на словото и на четката са почерпани от бесарабския български живот – от веселбите до мъката, от хората до помените. Майките-мадони, които шетат в къщи

или из двора; възрастните жени, седнали пред къщите си, потънали в самотата на опустелите стаи или пред надгробните кръстове на мъжете си; мерзелеещите се орачи и овчари в родната шир на Буджака.

Разбира се, в сътвореното от бесарабци има и много не-български теми и това ги прави творци, изговарящи универсалния език на човешкото. Но именно българските сюжети ги отличават и позволяват на техните послания да заговорят с един уникален глас и да разкрият една специфична чувствителност.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Радев, Ив.** Никола Икономов и духовно-просветния живот в Разград през XIX век. В. Търново, 2009, с. 103–112.; **Радев, Ив.** “История славяноболгарска” сред българите преселници в Бесарабия (Бележки за характера и съдържанието на Болградския сборник)./ <<http://liternet.bg/publish2/ivanradev/paisii-bolgradski-sbornik.htm>> (17.04.2012)

² Дворянски выборы: Комедия-водевиль в едно действие: Преведено от рускийят език. Кишново: Тип. А.Попова, 1843.

³ **Тодоров, Н.** Етнокултурната идентичност на българското малцинство в Южна Молдова. Ръкопис, с. 7.

⁴ В Северен Буджак с център Комрат Русия никога не разрешава създаването на училища на български език.

⁵ **Пушков, И. М.** Документальные и наративные материалы по истории Болградской гимназии.// Ел. Часопис „Південна Україна”. Т. 6, 2001, с. 290. <<http://web.znu.edu.ua/pu/articles/241.pdf>> (17.04.2012)

⁶ **Тодоров, Н.** Цит. съч., с. 2.

⁷ Сборникът съдържа 556 песни и 17 откъса от песни. Преиздаден е през 2002 г. от АИ „Марин Дринов”, София, по идея на проф. Анчо Калоянов и с предговор от ст.н.с. П ст. Стоянка Бояджиева.

⁸ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия.// Просвета, 1942, № 8–10, с. 985–986.

⁹ **Пушков, И. М.** Цит. съч., с. 291.

¹⁰ **Пенаков, И.** Българи от Бесарабия в румънската литература.// Завети, 1937, кн. 3, с. 56–57.; **Атанасов, П.** Българите в чужбина. Преселници, поети и писатели. С., 1937, с. 18–20.; **Атанасов, П.** Българи в чуждите литератури.// Отец Паисий, 1937, кн. 2, с. 68–70.; **Минчев, Д. Н.** Българи-бесарабци в съвременната румънска литература.// Светоглас, 1939, бр. 5–6, с. 5.; **Нягулов,**

Б. Бесарабски българи в румънската литература между двете световни войни.// Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. В. Търново, 1995. Т. IV, с. 385–402.

¹¹ **Николов, Г.** Български автори в Румъния – кратък обзор.// Проглас, 2010, кн. 1, с. 167.

¹² **Нягулов Б.** Цит. съч., с. 299.

¹³ **Атанасов, П.** Българи в чуждите литератури, с. 68.

¹⁴ Цитатите са взети от изследването на Бл. Нягулов.

¹⁵ <<http://balkani.eu/index.php?b=aboutus&bb=25062006113654>> (17.04.2012)

¹⁶ Българите от Украйна и Молдова (1941–1945 г.)// Трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Т. 31, кн. 3. В. Търново, 1994, с. 13.

¹⁷ **Călinescu, G.** Istoria literaturii române. Compendiu. Bucureşti, 1968 (Изд. 1945), р. 382.

¹⁸ **Минчев, Д. Н.** Цит. съч.

¹⁹ **Пенаков, Ив.** Българи от Бесарабия в румънската литература, с. 56.

²⁰ Ненчев, Т. Произход. 1937 г. Буквален превод от Бр. Нягулов. Цит. съч., с. 298. Художествен превод на български език на това най-популярно стихотворение на Т. Ненчев правят Д. Минчев (Минчев, Д. Н. Из творчеството на българите-бесарабци – румънски поети.// Светоглас, 1939, бр. 9–10, с. 15), П. Бурлак-Вълканов (Бурлак-Вълканов, П. Песента на хълмовете. Кишинев, 1988, с. 20) и Н. Стоянов (Сборник на българската бесарабска поезия, с. 32).

²¹ **Ненчев, Т.** Хей, Болград. Прев. Т. Танасова-Тодорова.// Ел. сп. Литературен свят, бр. 31 от юли 2011. <<http://literaturensviat.com/?p=41612>> (17.04.2012)

²² **Атанасов, П.** Българи в чуждите литератури, с. 68.

²³ **Стоилов, Н.** „Бележките на един гладен човек“. Йоан Сулаков, бесарабски българин, румънски писател.// Слово, бр. 4387 от 16 февруари 1937.

²⁴ Изказване на румънския писател Теодор Скарлат във в. „Rumvnl“, цит. от П. Атанасов, с. 69.

²⁵ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 1237, л. 15–17. Цит. по: Нягулов Б. Бесарабски българи в румънската литература, с. 295.

²⁶ **Атанасов, П.** Българи в чуждите литератури, с. 69.

²⁷ Цит. по: **Нягулов Б.** Бесарабски българи в румънската литература, с. 295.

²⁸ Пак там, с. 295.

²⁹ И двата цит. по: **Нягулов Б.** Бесарабски българи в румънската литература, с. 294, с. 295.

³⁰ **Бекяров, Д.** Добруджански глас, бр. 254, 1 април 1937.

³¹ По: Нягулов Б. Цит. съч., с. 297.

³² **Минчев, Д.** Цит. съч.

³³ По: Нягулов Б. Цит. съч., с. 290–291.

³⁴ Сборник на българската бесарабска поезия, с. 31.

³⁵ Сборник на българската бесарабска поезия, с. 33. Прев. Н. Стоянов. Тук на с. 35 са публикувани привличаните по-долу в анализа стихотворения „Носталгия” и „Пак се смее като ученичка”.

³⁶ **Ненчев, Т.** В Степта. Прев. Т. Танасова-Тодорова.// Ел. сп. Литературен свят, бр. 31 от юли 2011. <<http://literaturesviat.com/?p=41612>> (17.04.2012)

³⁷ Прев. Т. Танасова-Тодорова.// Ел. сп. Литературен свят, бр. 31 от юли 2011. <<http://literaturesviat.com/?p=41612>> (17.04.2012)

³⁸ **Ненчев, Т.** Тате./ Сборник на българската бесарабска поезия, с. 34. Прев. Н. Стоянов. Стихотворението е превеждано и от П. Бурлак-Вълканов. Вж.: Бурлак-Вълканов, П. Песента на хълмовете, с. 21.

³⁹ **Gheorgiu, G.** Plecat fara urma.// Teodor Nencev. Predestinare. Chisinau, 1991.

⁴⁰ **Nencev, T.** Predestinare. Chisinau, 1991.

⁴¹ **Боримечков, Дим.** Тодор Ненчев. Биографична бележка. <<http://literaturesviat.com/?p=41609>> (17.04.2012)

⁴² **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 987.

⁴³ Сп. “Бъди готов!” (1929–1938) се издава от ЦК на украинския комсомол в 6 книжки годишно и е адресирано до учениците от началното училище.

⁴⁴ В. “Колективист” (1930–1937) е орган на българския сектор към ЦК на КП(б)У.

⁴⁵ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 987–988.

⁴⁶ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 989, с. 991.

⁴⁷ **Кетков, Ал.** Творчеството на българските писатели – политемигранти в Украйна през 20–30-те години и българската литература.// I Международен конгрес по българистика, София, 1981 година. Доклади. Т. II. С., 1983, с. 268.

⁴⁸ **Дыхан, М., П. Романов.** Участие болгарских политэмигрантов в развитии печати и литературы на болгарском языке на Украине.// Болгарская русистика, 1977, № 4, с. 21–22.

⁴⁹ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 988.

⁵⁰ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 988. ГПУ е един от най-могъщите инструменти за масови убийства в историята на човечеството. През 1934 г. се влива в структурите на НКВД.

Н. Фуклев е разстрелян на 4 ноември 1938 г. За смъртта му семейството научава едва през 1991 г. Вж.: Фуклев, В. Кръговрат.// Летописи, бр. 7–8 от юли-август 1996, с. 130–131.

⁵¹ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 989.

⁵² **Стоянов, Н.** Биографична бележка за Ив. Гедиков./ Сборник на българската бесарабска поезия, с. 21.

⁵³ **Калоянов, Вл.** Ликвидиране на българските просветно-културни дейци под ударите на сталинските масови репресии./ Калоянов, Вл. Българите в Таврия 1860–1939 г. С., 2005, с. 115–148.

⁵⁴ „Първа ударна. Сборник на българските пролетарски поети” (1932) и „Подем. Алманах на българската група при Орг. комитет на Съюза на съветските писатели в УССР. Проза и поезия” (1934).

⁵⁵ Сб. с разкази „Вредители”, 1932 г., романа „На позлатена земя”, книга първа, 1934 г. Сведението, че е роден през декември 1905 г., е от спомените на сина му. В други източници за рождена година се посочва 1908. Вж.: Фуклев, В. Цит. съч., с. 132.

⁵⁶ Сборниците „Партизани. И други разкази”, 1932 г. и „На пълен ход”, 1934 г., повестта „Дончо Цигуларов”, 1941 г.

⁵⁷ Стихосбирката „В ритъма на дните”, 1934 г. и том с преведена на български поезия на А. Пушкин „Под родното небе”, 1940 г.

М. Хаджийски нарича Дим. Марков „майстор на лириката”, от чийто песни „толкова сочни и музикални”, лъха „нещо нежно, интимно”. За разлика от останалите бесарабски поети, той се обръща към фолклора и изгражда поемата си „Кому сватба, кому брадва” върху мотиви от сватбарски песни. За тази поема Хаджийски пише, че е „една талантлива творба, която заслужава да бъде известна и ... в България.”/ Хаджийски, М. Българската литература в Таврия, с. 989.

В спомените на потомците и в научни изследвания се допуска, че след началото на репресиите през 1937 г. Дим. Марков се поставя в услуга на властта. По този повод и като се позовава на свидетелство на очевидец, Вл. Калоянов пише: „Без съмнение, заради сътрудничеството му с репресивните органи него единствен по-късно освободили от всякаква отговорност. Вероятно не само благодарение на таланта и трудолюбието си през следващите дълги години същият Марков, официално именуващ се Дмитрий Фьодорович Марков, направил главоломна кариера и станал действителен член на АН СССР в 1984 г. като литературовед, славяновед и теоретик на социалистическия реализъм.”/ Калоянов, Вл. Българите в Таврия, с. 132. Вж. също: Фуклев, В. Цит. съч.

⁵⁸ „Стихове”, 1936 г. Ив. Гедиков подготвя за печат и втора стихосбирка, която по свидетелство на М. Хаджийски е носела заглавие „Чудесен остров”, но поради нелепата смърт на поета ръкописът пропада./ Хаджийски, М. Българската литература в Таврия, с. 989.

⁵⁹ „Разкази”, 1936 г.

⁶⁰ Сб. разкази „Разлив”, 1938 г.; пиесата „Бановите дворища”, поставена през 1939 г. в съществуващия тогава Български държавен театър в Одеса; сб. разкази „Нощите край Лозоватка”, 1940 г.; пътеписи „Из Бесарабия”, 1941 г.

⁶¹ Очерка „Златен овчар” и сб. „Разкази”, 1938 г.

⁶² Сб. разкази „Моята родина”, 1938 г.

За произхода на Ал. Власов М. Хаджийски пише, че баща му е побългарен в Таврия руснак: „Дойде руснак, умря българин, та остави и децата си българчета, без да знаят нито една руска дума.”/ Хаджийски, М. Българската литература в Таврия, с. 991.

⁶³ **Фуклев, В.** Цит. съч., с. 133.

⁶⁴ **Николов, Г.** Творчество с молба за пощада.// <<http://knigi-news.com/?in=pod&stat=5872§ion=1&cur=10>> (17.04.2012)

⁶⁵ **Войнов, Ал.** Национализъм и сугестия./ Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия. Антология. Критически прочити. Одеса, 2006, с. 181.

⁶⁶ Срв. молбата на таврийските българи до цар Борис III./ Хаджийски, М. Българи в Таврия. В. Търново, 1992, с.5–7.

⁶⁷ **Георгиев, Л.** Забравен таврийски писател.// Антени, бр. 30 от 29 юли 1992.

⁶⁸ Второ издание с предговор на Ал. Миланов е направено през 1994 г. в София.

⁶⁹ Второ издание с добавяне на молбата на таврийци „До Н. В. Царя на Българите Борис III” за приемането им в Царството е осъществено през 1992 г. от УИ „Св. св. Кирил и Методий”, В. Търново.

⁷⁰ **Миланов, А.** А можел да стане таврийският Йовков./ Хаджийски, М. Пуста чужда чужбина. София, 1994, с.11.

⁷¹ **Цанов, С.** Прозата на Мишо Хаджийски – човекът в контекстите на патриархалното и историческото битие.// Актуални проблеми слов’янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство Збірник наукових праць. 2009, № XXI, с. 567.

⁷² **Рацеева, Е.** Писателят Мишо Хаджийски./ Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия, с. 169.

⁷³ **Хаджийски, М.** Българската литература в Таврия, с. 989.

⁷⁴ Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия, с. 23.

⁷⁵ **Фуклев, В.** Цит. съч., с. 134.

⁷⁶ Сборник на българската бесарабска поезия, с. 40.

⁷⁷ Брежнев Леонид Ильич./ <[http://vseslova.com.ua/word/Брежнев Леонид Ильич-13468](http://vseslova.com.ua/word/Брежнев_Леонид_Ильич-13468)> (17.04.2012)

⁷⁸ Информация, споделена в личен разговор на 6 април 2012 г. Вл. Калоянов набляга на факта, че сред най-прославените предходници на Брежнев като секретар на обкома на Днепропетровск е роденият в Одеса българин Николай Сташков. Той е секретар на нелегалния Днепропетровски областен комитет на КП(б)У по време на германската окупация. Разстрелян на 26 януари 1943 г., на 2 май 1945 г. Н. Сташков е удостоен със званието Герой на СССР. В Днепропетровск има улица и крайречна алея на неговото име, както и негов паметник. Срв.: Сташков Николай Иванович 15.04.1907 – 26.01.1943 Герой Советского Союза <http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=2404> (17.04.2012)

⁷⁹ **Стоянова, Е.** Писменість болгарської діаспори. 1861–1993 рр./ Стоянов, І. и др. Мова болгар України. Одеса, 2002, с.123–397.; **Рацеева, Е.** Писателят Мишо Хаджийски./ Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия, с. 166–197. Вж. също там, с. 179–182, откъс от книгата на Ал. Войнов „Национализъм и сугестия. Опит за анализ на синергичността на творчеството”, издадена в София през 2005 г.

⁸⁰ Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия, с. 66–67.

⁸¹ **Барбаров, Г.** Не успях това да му кажа ...// Роден край (Одеса, Украйна, ред. Д. Костова), 30 септември 2006.

⁸² Български поети от Бесарабия и Таврия. Антология. Съст. Ел. Налбантова. Варна, LiterNet, 2005.; Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия. Антология. Критически прочити. Съст. Ел. Налбантова. Одеса, 2006.

⁸³ Вж. напр.: Изложба на художници-българи от Украйна. Каталог. Одеса, 2005; Художници – българи от Украйна. Каталог. Одеса, 2008.

Сред представените автори са и художник от Крим (Сергей Григораш), и от Задкарпатието (Иван Роглев). Български художници работят и в Молдова.

⁸⁴ <<http://bg-ua.org/?name=dpeychevbg>> (17.04.2012)